

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Karlstorps kyrka

*Karlstorps socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Byggnadsvårdsrapport 2004:25

Helene Stalin

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Karlstorps kyrka

*Karlstorps socken i Vetlanda kommun
Jönköpings län*

Rapport, foto och ritningar: Helene Stalin. Grafisk design: Anders Gutehall. Tryckning och distribution: Lars-Göran Gustafsson

Jönköpings läns museum. Box 2133. 550 02 Jönköping Tel: 036-30 18 00. E-post: info@jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

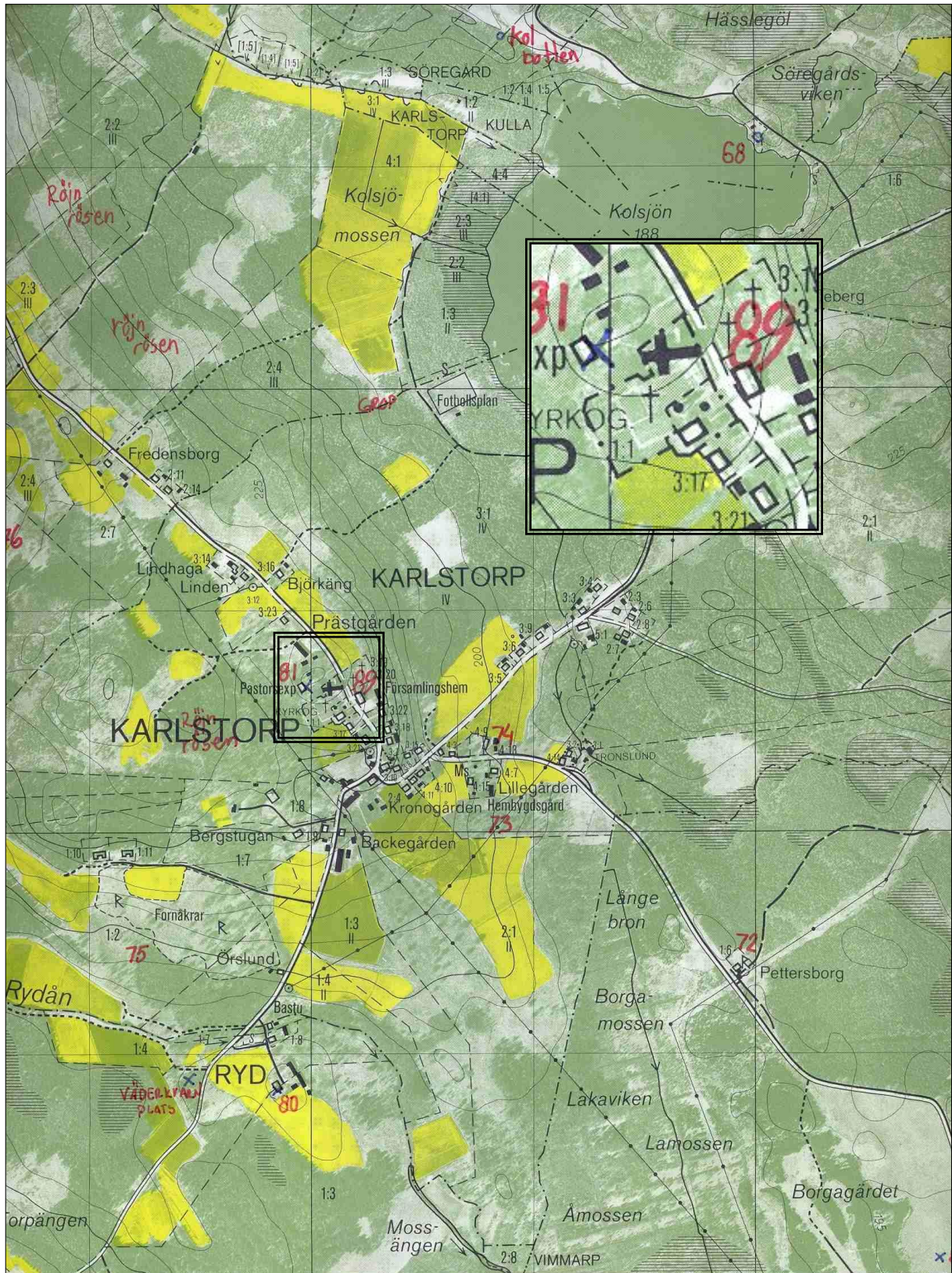
© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2004

Innehåll

Ekonomiska kartan	4
Inledning	5
Bakgrund och omfattning	5
Karakterseringens syfte	5
Upplägg och rapport	5
Kulturhistorisk bedömning	5
Sammanfattande beskrivning	6
Byggnadshistorik	7
Beskrivning och historik	8
Socknen	8
Kyrkomiljön	8
Kyrkobyggnaden	9
<i>Kyrkans exteriör</i>	9
<i>Kyrkans interiör</i>	9
<i>Kyrkans måleri</i>	9
<i>Kyrkans övriga inventarier</i>	10
Klockstapeln	10
Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning	11
Sammanfattning	13
Referenser	14
Tryckta källor	14
Otryckta källor	14

Bilagor

Bilaga 1 Fotografier

Utdrag ur ekonomiska kartans blad Karlstorp 6F 5g, 1990.

Inledning

Uppdraget att göra en karaktärisering av Karlstorps kyrka är föranlett av att Alseda kyrkliga samfällighet, som ingående i Växjö stift skall tillse att det upprättas en vård- och underhållsplan för respektive kyrka. Arbetet med karaktäriseringen av Karlstorps kyrka har främst bestått i att göra en historisk, arkitektonisk och konstvetenskaplig beskrivning av kyrkan fram till idag. Denna beskrivning skall sedan ligga till grund för vård- och underhållsplanen som upprättas. Arbetet med karaktäriseringen påbörjades under vecka 35 och kunde slutföras 44 2004.

Bakgrund och omfattning

Karaktäriseringen av Karlstorps kyrka har genomförts på uppdrag av b s v arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo. Länsmuseet har i sammanhanget fungerat som en underleverantör. Medel för att upprätta vård- och underhållsplaner kommer från den kyrkoantikvariska ersättningen. Kyrkor som är anlagda före 1939 eller omfattas av Kulturminneslagen är aktuella för vård- och underhållsplaner. Ytterligare villkor som skall infrias är att kyrkobyggnaden ännu är i bruk. Rapporten omfattar en genomgång av kyrkobyggnadens historik, beskrivning av exteriör och interiör samt en redogörelse för kyrkans kulturhistoriska värde. Byggnadsantikvarie Helene Stalin vid Jönköpings läns museum har varit rapportansvarig.

Karaktäriseringens syfte

Karaktäriseringens syfte är att genom historiskt material samt en beskrivning av såväl befintlig arkitektur som konstnärlig utsmyckning kunna lyfta fram det kulturhistoriska arvet som byggnaden bär på och därmed också synliggöra särskilda kvaliteter som Karlstorps kyrka har. Meningen är att resultaten av karaktäriseringen ligga till grund för vård- och underhållsplanen och därigenom i förlängningen som användas som instrument för att kontinuerligt ha med de antikvariska aspekterna vid framtida åtgärder gällande underhåll och eventuella förändringar. Resultaten skall också kunna ingå i länsstyrelsens underlagsmaterial vid beslut i ärenden som rör nämnda kyrkobyggnad.

Uppläggning och rapport

Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivsökningsdel. De aktuella arkiv som har gått igenom har främst varit länsstyrelsens arkiv över ärenden, med kopior från ATA:s arkiv i Stockholm. Vidare har arkiv och klipparkiv på Jönköpings läns museum använts. I rapporten har hembygds litteratur som anknyter till kyrkan också använts. Arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och omfattar inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkans byggnadshistoria.

Rapporten är upplagd med en inledande kort sammanfattning och en historik med händelser listade i kronologisk följd. Därefter följer en beskrivning av kyrkomiljön och historiken i löpande text, följt av en beskrivning av kyrkans nuvarande utseende. Avslutningsvis finnes en kulturhistorisk värdering och bedömning.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Vid bedömning skall hänsyn tas till varje enskild kyrkas värden men även till värden i förhållande till andra kyrkor i stiftet och i övriga landet. Den kulturhistoriska värderingen och bedömningen nämner i de flesta fall inte enskilda byggnadsdetaljer utan beskriver värden och karaktärsdrag i stort.

Inför varje planerad förändring eller större underhållsåtgärd skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Utifrån den kulturhistoriska värderingen och karaktäriseringen fattas sedan beslut om vilka åtgärder som är berättigade kyrkoantikvarisk ersättning. Denna rapport skall finnas tillgänglig på Växjö stift, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jönköpings läns museum samt hos Alseda kyrkliga samfällighet.

Sammanfattande beskrivning

Fastighetsbeteckning: Karlstorp 1:1
Församling: Karlstorp
Socken: Karlstorp
Kommun: Vetlanda
Kontrakt: Östra Njudung
Samfällighet/Pastorat: Alseda kyrkliga samfällighet
Stift: Växjö
Län: Jönköping

Karlstorps socken, ligger i Vetlanda kommun i Jönköpings läns östra del, knappa fem kilometer från länsgränsen mot Kalmar län. Enligt traditionen ska det ha funnits en kyrka på platsen sedan 1252, då en mindre träkyrka och fristående klockstapel uppfördes. Denna kyrkobyggnad ersattes 1760 av Karlstorps nuvarande kyrka. Den nuvarande kyrkan uppfördes i sten och hade ursprungligen ett tak belagt med tjärade spån. Därtill försågs även den nya kyrkan med en fristående klockstapel. En viktig skillnad är dock att det senare kyrkobygget gjordes mer omfattande. Platsen för kyrkotomten är vald med omsorg. Den ligger högt och utsikten därifrån är omtalad långt tillbaka i tiden.

Ansvarig för urformningen av Karlstorps kyrkas var P Fröling. Förebilder till kyrkan hämtade han sannolikt från dåtidens förkärlek för det mjuka linjespelet, vilket var representativt under rokokon. Dock kom denna stil aldrig att bli tongivande inom arkitekturen utan var främst ett ideal som präglade interiörer och inventarier liksom måleri. Det förklarar varför Karlstorps kyrka samtidigt har en fasad som med undantag från vapenhusets svängda tak upplevs som förhållandevis stram och linjär. Utvändigt kännetecknas Karlstorps kyrka av väggarnas vitkalkade puts och taket som är belagt med enkupigt lertegel. Kyrkobyggnaden består av långhus, sakristia och vapenhus. Det saknas absid, vilket innebär att kyrkan har ett rakslutet kor, som i praktiken utgör en förlängning av långhuset. Istället har vapenhuset fått en halvcirkelformad fasad. Stilmässigt hör den yttre kyrkomiljön snarare hemma i den gustavianska epoken än i rokokon, då den formmässigt är alltför avskalad för den sistnämnda.

Interiört uppvisar Karlstorps kyrka en rik rokokomiljö, framförallt beträffande måleriet på läktarbröstet liksom på bänkarna men det framgår även i utformningen av en del av snickerierna. Till interiörens mer klassicistiska inslag hör läktarens orgelfasad samt altartavlans omfattning, vilka också har tillförts kyrkan senare.

Till kyrkomiljön hör, vilket tidigare har nämnts, även en fristående klockstapel som uppfördes 1740. Denna byggnad har bilade bjälkar, som klätts med fiskfjällslikande spån och därefter tjärats. Till skillnad från många andra fristående klockstaplar har Karlstorps klockstapel undsluppit att förses med en skyddande plåtavtäckning på de horisontella delarna av klockstapelns bas. Upptill är klockstapeln krönt av en tvådelad tornhuv också den klädd med tjärade spån. Tornhuvens mjuka linjer bär drag av såväl rokoko som av Östeuropas så kallade lökkupoler.

Kyrkogården har utvidgats i flera omgångar, varav den äldsta delen ligger närmast kyrkan. Kännetecknande för Karlstorps kyrkogård är att den omfattar gravvårdar på båda sidor om färdvägen, vilket sannolikt beror på att såväl kyrkstallarna som församlingshemmet också är placerade på motsatt sida av kyrkan. Förutom kyrka, klockstapel, församlingshem och kyrkstallar hör också en sockenstuga samt en prästgård till kyrkomiljön. I direkt anslutning till nämnda byggnader ligger också byns övriga bebyggelse, vilket bidrar till att skapa en fin helhet. Karlstorps kyrka är med stor tydlighet en kyrka mitt i byn.

Omgivningarna runt kyrkan beskrivs bäst som en småskalig jordbruksbruksbygd. Landskapet är mycket kuperat och bebyggelsen generellt välbevarad. I likhet med flera andra byar i trakten märks tydligt hur avsaknaden av industrier och sammanslagna jordbruk har bidragit till att bevara närområdets särart.

Byggnadshistorik

- 1252 Nybyggnad. Karlstorps första kyrka uppfördes, med fristående klockstapel. (Olsson, H. 1978)
- 1718 Tillbyggnad. En ny sakristia uppfördes i anslutning till den gamla kyrkan. Sannolikt behöll man denna när den gamla kyrkan revs och ersattes med en ny 1760. (Olsson, H. 1978)
- 1729 Specifika inventarier. Konstnären Edwardus Orm utförde ett porträtt av kyrkoherde Isac Arelius. (Inventarieförteckning, Karlstorps kyrka. 1929)
- 1753 Nybyggnad. Klockstapeln uppfördes av kommissarie Jacob Uhrberg, (Karlsson, B. 2002)
- 1760 Nybyggnad. Den gamla kyrkan ersattes av en ny kyrka av sten. (Olsson, H. 1978)
- 1700-tal Specifika inventarier. Två rikt bemålade brudbänkar tillförs kyrkan (Inventarieförteckning, Karlstorps kyrka. 1929)
- 1774 Arkitekturbunden utsmyckning – måleri, interiör. Måleri på läktarbröst och bänkar utfördes av D Meijer. (Olsson, H. 1978)
- 1841 Specifika inventarier. Altartavlan målad av Gustav Lindblom från Kalmar. Motivet som gestaltas är Jesu himmelfärd. (Hultstrand, A. Kyrkoherde. 1971)
- 1859 Nybyggnad. Prästgården i anslutning till Karlstorps kyrka uppfördes. (Åsgrim Berlin, A. Jönköpings läns museum. 1997)
- 1876 Fast inredning – orgel. Orgeln på läktaren, byggd av Erik Nordström, installeras. (Olsson, H. 1978)
- 1915-20 Vård/underhåll – exteriör. De tjärade furuspånen på taket till Karlstorps kyrka ersattes med ett enkupigt lertegel. (Hederström, C. Jönköpings läns museum. 1985)
- 1936 Vård/underhåll. En renovering av Karlstorps kyrka genomfördes. (Smålands Tidning. 1966)
- 1936 Specifika inventarier – altartavla. Konstnären Einar Forseth utförde på beställning en altartavla, vilken gestaltar Bergspredikan. Altartavlan skänktes av brukspatron Nils Hobro från Kvill i Kråkshult. (Hultstrand, A, kyrkoherde. 1971)
- 1961 Ändring. Beslut att godkänna Pastorsämbetets anhållan om att få ersätta den spruckna lillklockan i Karlstorps kyrka med en ny fattades den 14 juni 1961. (Westlund, P-O. Riksantikvarieämbetet. 1961)
- 1966 Vård/underhåll – interiör. Genomgripande renoveringsarbeten av Karlstorps kyrka utfördes. De omfattade bland annat skrapning och omstrykning av väggarna, rengöring och ommålning av taket samt ommålning av kyrkbänkarna. De sistnämnda fick då en ny färgsättning som skulle harmoniera med övrig fast inredning i kyrkorummet. I samband med nämnda åtgärder installerades även en oljepanna. (Smålands Tidning. 1966)

-
- 1986 Vård/underhåll – exteriör. Slutbesiktning av Karlstorps kyrkas med enkupigt lertegel omlagda tak genomfördes den 16 januari 1986. (Hederström, C. Jönköpings läns museum. 1986)
- 1998 Vård/underhåll – exteriör. Slutbesiktning av genomförda restaureringsarbeten av Karlstorps kyrkas klockstapel den 14 september 1998. Arbetena omfattade lagning av stommen, komplettering och byte av saknade eller skadade spån samt tjärning av samtliga ytor. (Franzén, A. Jönköpings läns museum. 1998)

Beskrivning och historik

Socknen

Karlstorps socken ligger i det nordöstra hörnet av Vetlanda kommun, i Växjö stifts västra del. Landskapet präglas av barrskog, mycket kuperad terräng och en mängd sjöar. Socknens landsbygd domineras av mindre gårdar med lantbruk som till stor del utgörs av skogsbruk. Bebyggelsen har även sedan flertalet av de ursprungliga fastigheterna lagt ner driften fått behålla sin karaktär, vilket har bevarat bygdens särart och givit den en genuin prägel. Att miljön är genuin bidrar säkerligen även avsaknaden av industrier samt de förhållandevis stora avstånden till närmaste tätorter till.

I likhet med flera andra socknar i länet har Karlstorps socken många vattenrika områden, dock oftast i form av mossmark. Från kyrkbacken kan sjön Flocken med omgivande mossmark ses. Karlstorps socken saknar fasta förhistoriska fornlämningar.

Kyrkomiljön

Karlstorps kyrka ligger vid färdvägen mitt emellan vägen från Pauliström i sydost och Kråkshult i nordväst. Man har tagit båda sidorna om vägen i anspråk för kyrkotomten. På vägens västra sida ligger kyrkan, den fristående klockstapeln, prästgården samt merparten av begravningsplatsen. På andra sidan vägen återfinns församlingshemmet, kyrkSTALLarna samt en mindre del av kyrkogården. Dess olika delar är samtliga inramade av en bogårdsmur av sten. Marken för gravvårdarna delas in i kvarter med hjälp av gångar belagda antingen med cementplattor eller grus. Upp mot kyrkans södra ingång finns en kortare allé planterad. Därtill står på kyrkogården också enstaka träd, vilka också bidrar till rumsskapande effekter. Det förekommer även mindre blomsterplanteringar men i huvudsak präglas kyrkogården av öppna gräsytor. Flertalet gravvårdar har traditionella vårdar av sten men längs med långhusets södervägg har man satt upp järnkors från äldre gravvårdar.

Det nuvarande församlingshemmet ligger på andra sidan vägen och kännetecknas av slätputsad fasad, vilken har avfärgats i en gråbeige kulör. Taket är belagt med tvåkupigt lertegel. Byggnaden utgjorde ursprungligen Karlstorps kyrkskola och uppfördes omkring under 1800-talet. I anslutning till den sluttande gårdsplanen bakom det nuvarande församlingshemmet ligger kyrkSTALLarna som idag inrymmer förråd för kyrkogårdens skötsel, såsom verktygshyllor och garage för gräsklippare. Byggnaden utgörs av en traditionell långa med faluröd lockpanel. Taket är belagt med tvåkupigt lertegel.

På en höjd bakom kyrkan ligger prästgården, vilken uppfördes 1859. En manbyggnad som kännetecknas av en gul locklistpanel med snickerier i vitt. Taket är belagt med tvåkupigt lertegel. På dess tomt finns flera storgvuxna lövträd och trädgården har en traditionell utformning med grusad gång rakt in från färdvägen upp mot verandan. I likhet med flertalet av pastoratets prästgårdar ägs Karlstorps prästgård numera av en privat fastighetsägare.

Kyrkobyggnaden

Karlstorps kyrka uppfördes i sin nuvarande omfattning 1760. Församlingen hade fram till dess en annan, mindre träkyrka, vilken lär ha byggts 1252. Denna revs i samband med att nybyggnationen skulle påbörjas. Den kyrkomiljö vi idag möter är delvis ett resultat av byggnader som tillkom före 1760, såsom sakristian, vilken uppfördes 1718, respektive klockstapeln, som byggdes 1753. Kyrkans byggnadskropp utgörs av en väl sammanhållen helhet, trots att såväl vapenhus och sakristia egentligen utgör egna mindre byggnadskroppar. Det som understryker det kompakta hos kyrkobyggnaden är avsaknaden av absid och torn, vilket även bidrar till att kyrkan upplevs som relativt liten.

Kyrkans exteriör

Karlstorps kyrka ligger högt och de vertikala linjerna förstärks bland annat av de i förhållande till murverket höga fönstren i långhuset och i koret. Vidare bidrar även avsaknaden av absid till detta. Koret är rakslutet och utgör en förlängning av långhuset, vilket poängterar gavelpartiets totala höjd. Värt att notera är vapenhusets svängda takform, till vilken man skulle kunna ha hämtat inspiration från Asiens pagodtempel. Beträffande material eller utsmyckning skiljer sig Karlstorps kyrka inte nämnvärt från andra vitkalkade om än yngre kyrkobyggnader. Karlstorps kyrkas särdrag utgörs av istället av byggnadens speciella volym och vapenhusets egenartade takfall.

Kyrkobesökaren närmar sig kyrkan söderifrån och går genom en allé upp mot kyrkobyggnaden. Trots att Karlstorps kyrka har placerats i öst-västlig riktning är det långhusets södra ingång som har poängterats. Förklaringen är sannolikt den att kyrkobyggnadens södra fasad är den som först möter besökaren. Vapenhusets ingång är istället vänd inåt kyrkotomten och därigenom automatiskt mer undanskymd. Den södra entrén har fått såväl höjd som omsorg beträffande utsmyckning medan vapenhusets port är lägre och i stort saknar utsmyckande detaljer.

Kyrkans interiör

Invändigt uppvisar Karlstorps kyrka på traditionellt vis spår från flera olika historiska lager, skikt som är samtida med kyrkobyggnadens tillkomst, sparade inventarier från den äldre kyrkan samt senare tillägg både i form av fast inredning och lösa inventarier. Den inre kyrkomiljön domineras dock såväl färg- som formmässigt av den utsmyckning kyrkan gavs i samband med att den uppfördes eller strax därefter. Allra tydligast är rokokons ideal i måleriet men värda att särskilt uppmärksammas är också utformningen av pelarna under läktaren. Vanligtvis brukar pelare ha samma omkrets hela vägen men i Karlstorps kyrka har man istället utformat dem så att de snarare för tankarna till balusterdockor. Upp till kröns de av kapital som inte har gått att härleda till någon av de fem vedertagna kolonnordningarnas kapital utan istället tar upp det svängda linjespelet hos pelarna.

Kyrkorummet präglas av en intimitet. Det beror till viss del på kyrkobyggnadens ringa skala men också på den omslutande effekt som de polykroma utsmyckningarna såsom målade, fast inredning och måleri i form av lösa inventarier bidrar med. I den rumsliga upplevelsen ingår även det välvda, brädklädda innertaket målat i en gråblå kulör.

Kyrkans måleri

Det måleri som bör lyftas fram är D. Meijers utsmyckning av läktarbröstet och kyrkbänkarnas främre bröst 1774. Meijers måleri visar med stor tydlighet de stilbildande ideal man som konstnär då ville använda under rokokon. Meijer har förutom figurativa motiv, såsom lärjungar, använt sig av rent dekorativa slingor, ofta snäckformade så kallade voluter. Som komplement till de rent dekorativa formerna använde konstnären sig också av sirliga blomstermotiv, inte sällan arrangerade som girlanger. Måleriet är utfört i ljusa kulörer, något som också är typiskt för rokokon. Sannolikt är Meijer också upphovsmannen till den fina marmorering som gjorts på pelarna under läktaröverbyggnaden liksom på speglarna till

kyrkbänkarnas dörrar. Den uppmärksamma besökaren kan på en av pelarna finna ett lekfullt utfört porträtt i marmoreringen, vilket skulle kunna utgöra konstnärens eget konterfej.

Meijers utsmyckning har gjorts i nära samklang med snickerierna och är därigenom tydligt rumsbildande. Att måleriet på såväl läktarbröst som bänkkvarter ännu finns kvar och inte har påverkats av senare tillkomna installationer och ombyggnader utgör i sig ett av kyrkans särdrag. Vid de ommålningar som trots allt har gjorts har nya kulörer hämtas från befintlig utsmyckning. Vidare representerar utrymmet under orgelläktaren samt de ännu slutna bänkkvarter ytterligare viktiga och kulturhistoriskt värdefulla särdrag. I koret står två så kallade bröllopsbänkar med dekorativt blomstermåleri. Huruvida även det måleriet bär Meijers signum är osäkert. Man kan emellertid anta att det bör ha tillkommit under samma tidsperiod.

Utöver Meijers måleri har Karlstorps kyrka några lösa inventarier i form av målningar, utförda på pannå. Här kan nämnas Einar Forseths (1892-1988) altartavla, vilken målades 1936. Motivet är allmänt kallat Bergspredikan. Forseth gjorde sig känd för ett monumentalt måleri, vilket skiljer sig från nämnda altartavla. Den målning som kom att utgöra altartavla i Karlstorps kyrka tillkom sannolikt som ett enklare beställningsarbete. Vidare finns i kyrkan ett porträtt av Isac Arelius, som var kyrkoherde i församlingen under åren 1722-1739. Konstnären bakom verket var Edwardus Orm som utförde porträttet 1729. Därtill finns en målning som i likhet med Forseths målning som beställdes som en altartavla. Den gestaltar Jesu himmelfärd. Nämnda målning har utförts 1841 av Gustav Lindblom, en konstnär som har målat altartavlor i flera kyrkor i närområdet. Här kan nämnas båda Alseda och Ökna.

Kyrkans övriga inventarier

Ovan dörren in till sakristia återfinns triumfkrucifixet, vilket utgör kyrkans äldsta inventarie. Krucifixet är skuret i bok och idag i stort sett rent från den ursprungliga bemålningen. Att döma av dess formspråk bör krucifixet datera från sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal. Det prydde tidigare sin plats i den äldre kyrkan i Karlstorp. Värt att särskilt uppmärksamma är även det votivskepp som hänger vid korets norra sida. Skeppet skall enligt uppgift ha skänkts till kyrkan av kapten Drake, enligt uppgift en okänd kaptenen på Östersjön. Om detta stämmer så föreställer votivskeppet sannolikt något av de skepp som jagade nämnde kapten. Drake hade under 1600-talet en gård i Karlstorp och begravdes i intilliggande Målilla kyrka. Votivskeppets utformning ligger stilmässigt mycket nära regalskeppet Wasa.

Klockstapeln

Karlstorps kyrkas klockstapel uppfördes 1753 av kommissarie Jacob Uhrberg från Poarp i Lekeryds socken. Byggnaden vilar på grundstenar och uppvisar stor omsorg i val av material och bearbetningen av desamma. Detta märks inte minst i fiskfjällspanelen som täcker de väl tilltagna, bilade bjälkarna. Panelen har regelbundet bestruktits med tjära, vilket har gjort att den har bevarats i gått skick. Karlstorps kyrkas klockstapel har tack vare ett kontinuerligt underhåll därmed sluppit undan en ofta misspydande inklädnings av de horisontella och av väta mest utsatta delarna, som många klockstaplar har försetts med.

Klockstapelns tornhuv har en tudelad utformning. Den övre delen är till formen starkt påminnande om östra Europas så kallade lökkupoler. Sannolikt har den säregna formen understött spekulativa berättelser i bygden om att det skulle ha varit ryska krigsfångar som uppfört klockstapeln. I likhet med den övriga klockstapeln är även tornhuvens klädd med spån som har tjärats. Överst kröns tornhuvens av en förgylld kyrktupp. Nämnda kyrktupp har rönt stor uppmärksamhet då den skiljer sig från flertalet andra kyrktupper. Tuppen på Karlstorps kyrkas klockstapel är tredimensionell och förgylld. Med anledning av sina särdrag har kyrktuppen särskilt uppmärksamats och även tilldelats pris som årets kyrktupp år 2000.

I förhållande till kyrkans relativt ringa volym är den omkring 30 meter höga klockstapeln en ovanligt reslig byggnad. På håll är det snarare klockstapeln som syns än kyrkan. Detta faktum gör att klockstapeln utgör ett lika välkänt landmärke som kyrkan, om än bara möjligt att beskåda vad gäller exteriören.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Karlstorps kyrka byggdes 1760 och kännetecknas av en väl sammanhållen byggnadskropp bestående av långhus, halvcirkelformat vapenhus och sakristia. Kyrkan saknar absid, vilket innebär att koret är rakslutet, och västtorn men har istället en fristående klockstapel. Sannolikt är sakristian kyrkans äldsta byggnadskropp, då det finns uppgifter om att en sådan byggnad uppfördes 1718. 1753 uppfördes den fristående klockstapeln. Vapenhuset är enligt uppgift dock från kyrkans huvudsakliga byggår 1760.

Exteriört uppvisar kyrkobyggnaden flera gustavianska drag men den är inte renodlad. I byggnaden finns samtidigt en mjukhet i linjespelet, vilken formmässigt knyter an till den av rokokon präglade interiören. Detta märks tydligast i vapenhusets böjda takform. Nämnade byggnadskropp har inte försetts med gustavianskt formspråk utan visar snarare prov på en arkitektur där rokokons ideal tydligt har kommit till uttryck. Taket för lätt tankarna till asiatiska byggnadernas pagodtak, en influens som inte är osannolik eftersom man under rokokon gärna arbetade med så kallade kineserier.

Kyrkobyggnaden kännetecknas av en grund av huggen sten och på den ett putsat och vitkalkat murverk av natursten. Fönstren är i relation till byggnadens förhållandevis ringa skala höga, vilket innebär att mycket ljus silas in i kyrkorummet. Förkärleken för ljuset var typisk för rokokon, vilket sannolikt kan vara anledningen till utformningen av nämnda öppningar. Kyrkans takfall var ursprungligen klätt med spån av furu men ersattes omkring 1915-1920 av lertegel. I samband med tidigare en tidigare restaurering diskuterades huruvida det var önskvärt att återgå till spåntak. Det beslutades dock, främst beroende på att spåntaket ställde sig mer kostsamt, att även då det var dags att byta ut de gamla tegelpannorna ersätta dem med nya, enkupiga pannor.

Den mest frekventerade ingången är till skillnad från flertalet kyrkor i öst-västlig riktning den södra ingången. Orsaken till detta är förmodligen kyrkobyggnadens placering på kyrkotomten. Eftersom färdvägen går öster om kyrkan och besökaren till kyrkan först möter den södra fasaden, har vapenhusets port i väster av naturliga skäl hamnat i skymundan. Istället har kyrkans södra ingång fått en avsevärt mer påkostad utformning. Dubbeldörren är högre och kröns av ett dörröverstycket försett med en skiva av kalksten med inskription. Över inskriptionen sitter dessutom ett lunettfönster.

Karlstorps kyrka uppvisar unicitet ur flera hänseenden, framförallt beträffande den invändiga miljön. Kyrkans interiör representerar en särdeles välbevarad rokokoinredning, vilket hör till ovanligheterna. Perioden för den svenska rokokon 1750-1775 utgjorde en tid då flertalet församlingar fortfarande brukade sina medeltida kyrkor. Befolkningsunderlagen hade ännu inte hunnit växa sig större än vad kyrkorna förmådde ta emot och man uppförde därmed inte så många nya kyrkor. Kanske har det faktum att Karlstorps kyrka redan tidigt upplevdes som unik påverkat församlingen att vara återhållsam med förändringar av såväl den yttre som den inre miljön. Kanske kan man också anta att områdets avsaknad av expansiva näringar, bygdens förhållandevis småskaliga lantbruk och de relativt stora avstånden till tätorter därtill har skonat kyrkomiljön från att förändras i enlighet med nya ideal.

Värt att särskilt uppmärksamma är det dekorativa 1700-talsmåleriet som pryder såväl läktarbröstet som de främre bänkkvarterens bröstningar. Måleriet som utfördes av konstnären Meijer. På läktarbröstet har han använt sig av en treindelning, där tolkningarna av lärjungarna utgör den sakrala delen, blomstergirlangerna den lustfulla och de sammanbindande formerna av voluter och rocailles den del som är rent dekorativ och direkt sprungen ur rokokons kärna. En betydande del av Meijers måleri utgörs också utav de marmorerade ytorna, vilka återfinns på läktarbröstet, pelarna under läktaren och på bänkkvarterens dörrar. Konstnären gavs möjlighet att arbeta med så gott som hela kyrkorummet, vilket gjorde att hans utsmyckningar blev starkt rumsbildande.

Interiört är det framförallt den fasta, bemålade inredningen som tydligast kännetecknar Karlstorps kyrka. Därför är det också bevarandet av denna som tydligast bör regleras. Här handlar det om att bevara former och volymer i kyrkorummet samtidigt som de målade ytorna varsamt vårdas. Karlstorps kyrka har ett kyrkorum som blir alltmer sällsynt, eftersom utrymmet under läktaren fortfarande har kvar sin

rymd och inte har tagits i anspråk för någon läktarunderbyggnad. Eftersom den kanske mest karaktärskapande och kulturhistoriskt mest intressanta delen av kyrkorummet utgörs av läktarens pelare och läktarbröstet är det viktigt att nämnda utrymme lämnas orört även i fortsättningen.

Om församlingen trots allt önskar att ge kyrkorummet nutida tillägg så bör det röra sig om reversibla inslag och i möjligaste mån placeringar i andra delar av kyrkorummet. I koret har man under olika tidsperioder lämnat avtryck, vilket gör nämnda område något mindre känsligt för förändringar. Icke desto mindre innebär det att koret i likhet med kyrkans övriga delar har ett stort egenvärde och därtill representerar flera kulturhistoriska värden.

Vidare finns också en del inventarier som påverkar upplevelsen av kyrkorummet. Här bör i anslutning till det dekorativa måleriet nämnas att det i koret finns två så kallade bröllopsbänkar, vilka har bemålats med blomstergirlander påminnande om de på läktarbröstet. Kyrkans triumfkrucefiks från slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet pryder även en viktig plats i kyrkorummet. Därtill har kyrkan ett skickligt utfört votivskepp, som idag hänger i korets norra del.

För att i karaktäriseringen och bedömningen av kyrkan kunna lämna konkreta råd för kyrkans kommande vård- och underhållsplan har de mest framträdande egenskaperna hos kyrkan och i kyrkomiljön lyfts fram. Det som beskrivs representerar inte någon total genomgång av Karlstorps kyrkas tre viktiga delar, dess exteriör, kyrkorummets inre samt den omgivande kyrkotomten med anslutande bebyggelse såsom klockstapel. Beskrivningen bör istället ses som en redogörelse av det mest kännetecknande och samtidigt särskiljande hos kyrkan.

För Karlstorps församling innebär detta att stor varsamhet bör iaktas vad gäller vården av den yttre miljön, framförallt i betydelsen exteriör byggnadsvård men även beträffande kyrkogårdens rumsbildande egenskaper. Exempelvis bör en plan för hur församlingen sörjer för bevarande och återväxt av planterade träd, såsom allén fram till kyrkans södra ingång, upprättas. Att vårda exteriören handlar om att både bevara kyrkans volym, det vill säga att inte förändra takfall och inte tillföra väggarna ytterligare byggnadskroppar, och att välja rätt byggmaterial för löpande underhåll och eventuella större insatser inom byggnadsvården. Fasadens material bör därmed bibehållas och framtida lagningar genomföras med material av samma höga kvalitet. Tegelpannor bör ha samma dimensioner om möjligt gärna utgöra återanvända sådana, vilket gör det möjligt att genom kontinuerligt underhåll löpande byta ut skadade pannor och på så vis kunna behålla takets patina. Putsen skall lagas med kalkbruk och inte med material som är hårdare, såsom kalkcementbruk eller i värsta fall cement.

Det yttre kyrkomiljön betyder mycket för upplevelsen av kyrkobyggnaden. Karlstorps kyrka omges idag av klippta gräsytor utan rabatter och endast sparsamt med intilliggande gångar. Denna enkelhet gör att kyrkan arkitektur framträder på ett närmast skulpturalt sätt. Det är därför önskvärt att församlingen även framöver koncentrerar planteringar till andra områden av kyrkotomten och fortsatt låter kyrkobyggnaden framstå som solitär samtidigt som den också ingår i en komplex bebyggelsemiljö tillsammans med klockstapel, prästgården, församlingshemmet (tidigare kyrkskolan), kyrkstallarna och sockenstugan.

Sammanfattning

- Kännetecknande för Karlstorps kyrka är att den utgör tillsammans min klockstapel en välbevarad 1700-talsmiljö.
- Till Karlstorps kyrka hör även en i vidare bemärkelse komplex kyrkobebyggelse, som förutom kyrkobyggnaden och klockstapeln också omfattar den tidigare prästgården, församlingshemmet (f d kyrkskolan), kyrkstallarna samt sockenstugan.
- Kyrkotomten i sig utgör därtill en betydelsefull del i nämnda miljö, framförallt det faktum att det yttre kyrkorummet uppvisar en närmast avskalad enkelhet närmast kyrkan men i kontrast till det tillåts vara mer utsmyckad längre bort ifrån kyrkobyggnaden.
- Karlstorps kyrka uppvisar för äldre kyrkor traditionella byggnadsmaterial, såsom en grund av huggen sten, murverk av natursten som putsats och kalkavfärgats samt takfall täckta med enkupigt lertegel. Att kyrkobyggnaden uppfördes under 1700-talet visas istället tydligt i byggnadens plan samt genom dess ringa storlek och de förhållandevis väl tilltagna fönstren, vilka hänger samman med 1700-talets förkärlek för ljusa miljöer.
- Kyrkobyggnadens fasad bär drag av den gustavianska epoken samtidigt som där även finns detaljer vilka istället är präglade av rokokon, här bör nämnas vapenhusets pagodliknande tak.
- Kyrkan saknar absid och det rakslutna koret utgör därför i praktiken en fortsättning av långhuset.
- Eftersom kyrkan istället för torn har en klockstapel, utgör vapenhuset en liten och till övriga kyrkan mycket proportionerlig byggnadskropp med renodlad funktion.
- Klockstapeln med sina 30 meter utgör i jämförelse med kyrkobyggnaden en ovanligt stor byggnad.
- Kännetecknande för klockstapelns formspråk är främst dess tornhuv med formen av en lökkupol samt dess spånklädda och flerfaldigt tjärade fasad.
- Till skillnad från kyrkans exteriör talar kyrkorummet rokokons tydliga språk. Det har främst kommit till uttryck i utformningen av den fasta inredningen samt i det måleri som gjordes av konstnären Meijer utförde på bland annat läktarbrösten 1774.
- Det faktum att det inre miljön ännu idag uppvisar en välbevarad 1700-talsmiljö, både beträffande den fasta inredningen och dess målade ytor, utgör ett viktigt särdrag tillika ett mycket stort kulturhistoriskt värde.
- Karlstorps kyrka har i likhet med flertalet andra kyrkor som har ersatt en äldre, medeltida kyrkobyggnad, ett flertal mycket gamla inventarier som naturligtvis även de representerar stora kulturhistoriska värden. Det är därför viktigt att man vid i samband med kommande underhåll och eventuella förändringar också inkluderar nämnda föremål i helhetsbedömningen.

Referenser

Tryckta källor

Antonsson, K. 1973. Vetlanda kommun naturinventering. Vetlanda.

Börjesson, K. 1989. Kulturhistorisk utredning, Vetlanda kommun. Vetlanda

Cinthio, E. m fl. 1993. Kyrkobyggnader 1760-1860. Uppsala

Karlsson, B. 2002. Socknen är död – leve socknen. Jönköping

Olsson, H. 1978. Karlstorps kyrka.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv (JLM)

Länsstyrelsen i Jönköpings arkiv, med kopior ur ATA:s arkiv (JLST)

Tekniska och administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... 163/2004

Beställare:..... b s v arkitekter och ingenjörer

Fastighetsägare:..... Karlstorps församling, Svenska kyrkan

Rapportansvarig:..... Helene Stalin

Foto: Helene Stalin

Län: Jönköpings län

Kommun:..... Vetlanda kommun

Socken:..... Karlstorps

Församling: Karlstorps

Pastorat:..... Alseda

Kontrakt: Östra Njudung

Stift:..... Växjö

Fastighetsbeteckning:..... Karlstorp 1:1

Belägenhet:..... Ekonomiska kartans blad 6F5G

Koordinater: X=6376.3300 Y=1482.0500

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Bildbilaga
Karlstorps kyrka; exteriör, interiör, klockstapel

